

EFTERTIDEN OG IDEEN

Af lektor Finn Gad

Den menneskelige fantasi har snævre grænser. Det er ikke muligt at tænke, endsige fantasere sig til samtlige de følger, som en idé drager med sig under sin virkeliggørelse. Kun ganske få konsekvenser kan man ane, og kun såre lidt kan man på forhånd drømme sig til, egentlig kun på basis af egne erfaringer, og heri ligger vel årsagen til begrænsningen. Sat ud i verden omformes ideen, tilpasses, drejes ad andre baner end de oprindelig tænkte (eller drømte), uddybes, kort sagt undergår det, man kalder en differentieringsproces, uden at man med dette ord har forklaret noget som helst.

Når man i almindelighed giver sig til at vurdere Hans Egedes gerning i og for det grønlandske menneske, tager man som regel aldrig i betragtning, at hans fantasi ikke spændte videre end hans egne og hans samtids forudsætninger tillod. Han havde ikke og kunne ikke have nogen som helst forestilling om, hvad det, han satte i gang, på længere sigt indebar.

End ikke de nærmeste konsekvenser kunne han overse. Det er derfor, at hans plan, hvorefter ideen skulle virkeliggøres, måtte blive såre enkel. Betragter man denne plan, som den foreligger i de to supplikker af henholdsvis 1711 og 1719 og det såkaldte åbne brev af 1718, udtrykker den kærnen i hans idé: at få lov til „at prædike Christum“ for de „gamle Norske“, om de kunne findes. Vel vidende, at der også var „vilde Indvaanere“ på kysten, udvidede han ideen til også at omfatte dem. Planen for udførelsen af ideen kunne han kun udforme løseligt, især hvad det økonomiske grundlag angik. Senere betegnede Hans Egede selv det igangsatte forehavende som „Det Hellige Verch“, hvormed han klart angav, at religionens forkyndelse var det ene væsentlige. Handel og mulig hvalfangst skulle sekundere missionen. Denne tvedeling havde kimen til megen tvedragt i sig, især fordi den underordnede part blev den væsentligste i hverdagen. Dette udviklede sig dog først efter Hans Egedes grønlandsår.

Den løselige plan kom omgående ud for sine første korrektioner i praksis. Dels mødte Hans Egede ikke „de gamle Norske“, dels koncentrerede han sig om „de vilde“, dels røvede den daglige økonomi langt flere kræfter og mere tid end forud

antaget. Allerede efter få års ophold i Grønland havde Egede forstået, at der måtte ske en kraftig udvidelse af foretagendet med flere pladser, om det skulle have nogen virkelig fremgang for missionen. Han argumenterede for det adskillige gange, samtidig med, at han søgte at løse de talløse daglige problemer. I sin argumentation tænkte han også på handelens tarv.

Gennemførelsen af eksistensen for missionens og handelens folk i Grønland havde lige fra begyndelsen krævet et større mandskab, langt flere end missionen i sig selv tilsyneladende havde behov for. Efterhånden som koloniernes antal steg, øgedes antallet af ansatte, der skulle tage sig af den daglige lokale økonomi og udføre handelens mangfoldige gøremål. Derved kom antallet af ansatte i handelens tjeneste til langt at overskride antallet af missionens „betjente“, og ved den regelmæssige togting gjorde handelen sig mere gældende i befolkningens øjne end missionen. Selve handelens funktion i det grønlandske samfund underbyggede denne udvikling. Det er nu engang sådan i denne verden, at de daglige fornødenheder trænger sig på, og det var handelen, der delvis dækkede dem, eller i hvert fald bragte væsentlige lettelser i forbindelse med fangsten og det daglige liv.

Den rolle, som det „verdslige“ mandskab spillede i differentieringsprocessen af Hans Egedes idé, var klar om end ikke altid lige „ren“; den var, kort sagt, en demonstration af den dansk-norske almenkultur i skønsom blanding og på godt og ondt.

Udvidelsen af koloniernes antal var ønsket ikke alene fra missionens side, men også fra handelens, ud fra synspunktet, at det gjaldt om gennem en lukning af kysten at udkonkurrere „den fremmede handel“, i første omgang især nederlændernes virksomhed på kysten. Derfor og for at komme nederlænderne i forkøbet måtte der lægges en forholdsvis tæt række af kolonier for med statsmagtens støtte at gennemføre udelukkelsen.

Fra begyndelsen havde Hans Egede henvendt sig til statsmagten gennem sine supplikker. Han ønskede, at kongen skulle stå bag hans fremtidige gerning, så sandt som kongen var den dansk-norske statskirkes øverste biskop og konge af Guds nåde. Det lykkedes ham at blive kaldet af kongen til missionær i Grønland. Det er rent umiddelbart ufatteligt, at regeringen gik ind på Hans Egedes idé, specielt med så løselig en planlægning som den, han kunne fremlægge. Det kan kun skyldes, at regeringen på forhånd havde beskæftiget sig med planer om at genoptage besejlingen af „det gamle Grønland“, og så at tidspunktet i 1719–21 var gunstigt for sammensmeltningen af det politiske og det religiøst-kirkelige. Det må være dette tilsammen, der overdøvede de udenrigspolitiske betæneligheder.

Hele 1700-tallet igennem var det stærkt afgørende for regeringens stilling til den grønlandske aktivitet, at det gode forhold til Nederlandene og England ikke måtte kompromitteres af for drastisk en fremfærd i Davis Strædet. Den dansk-norske

regering måtte være tøvende og tilbageholdende, når enten Hans Egede, Bergens-kompagniet, Jacob Sewerin eller Handelskompagniets direktion krævede antinederlandiske, senere antiengelske foranstaltninger. Det var desuden også i høj grad bestemmende for, at regeringerne lige til udgangen af 1700-tallet søgte at lægge en vis afstand mellem sig og den grønlandske handelsvirksomhed, selv efter 1774, da den kom til at hedde Den kgl. grønlandske Handel. Det var medvirkende til, at staten længe tøvede med at engagere sig direkte i de grønlandske affærer.

Den sekundære rolle, som handelsvirksomheden i forholdet til missionen skulle spille, lagde et ekstra pres på at nå det mål, enhver handelsvirksomhed må sætte sig: at få fortjeneste på den handel, der drives. Bortset fra perioden 1727–34, hvor staten nødtvunget overtog besejling og handel og tilsyneladende blot holdt „desseinets“ gående, betød skiftet fra den ene handel til den næste hver gang en udvidelse af driften, men uden at overskud på handelen derved blev opnået, knap nok at den svarede regning. Under alle omstændigheder var statsstøtten til missionen og handelen uundværlig, den økonomiske såvel som den politiske.

Til enhver tid fremhævede handelsdirektionerne deres opfattelse af årsagerne til det svigtende økonomiske held, snart den nederlandske konkurrence, snart „den bekostelige mission“, det vil sige den mission, som handelen måtte betale dyrt, hvilket var en delvis tilsnigelse, eftersom statsstilskuddet dækkede handelens udgifter til missionen. Fiktionen om, at missionen skulle opretholdes ved handelsvirksomhed, tillige med den førømtalte afstand, som staten lagde mellem sig og handelen på Grønland, medførte den opfattelse, at arbejdet i Grønland ikke måtte koste staten noget. Den kapital, som KGH arbejdede med, var et lån hos staten, hvorfor overskud skulle dække forrentning og afdrag, dog ikke tilbagebetaling af det direkte tilskud. Alt dette udviklede sig til ideen om, at Grønland økonomisk skulle hvile i sig selv, første gang kommet til udtryk i en formulering ved 1835-kommissionen og knæsat i 1925-loven.

Det var sådan set også afslutningen på handelens emancipation i forholdet til missionen, en udvikling som aldeles ikke havde været forudset end sige ønsket af Hans Egede. For at kunne nå frem til at svare regning havde handelens ledelse til enhver tid søgt at finde indtægtsmuligheder. Den i begyndelsen gennemførte handelspraksis med udelukkende indhandling af grønlændernes overskudsproduktion, slog ikke til. Altså måtte handelen for det første være på vagt over for al handel uden om monopolet, den såkaldte snighandel; uden persons anseelse blev der indtil det pinlige ført kontrol, og det mindste rygte gav anledning til undersøgelser. For det andet måtte handelen udvide sin virksomhed ved produktion. Dette skete først gennem hvalfangsten ved Holsteinsborg fra 1760'erne, senere med det store hvalfangst-projekt 1776–84 og endelig fra 1784 med den fælles dansk-grønlandske hvalfangst

fra de mange stationer i Bugten og fortsat ved Holsteinsborg. Dertil kom så efter 1784 den organiserede garnfangst af sæler og hvidfisk samt adskillige fiskeriforsøg. Handelens udvidede virksomhed i forbindelse med regnskabsomlægning kronedes med held under medvirken af gode konjunkturer op imod 1800 og umiddelbart efter århundredskiftet, trods tab ved skibsforsøg og tvunget vinterleje for en del andre skibe. Handelen florerede og havde i Grønland udviklet sig til en bastant daglig nødvendighed. I modsætning hertil måtte missionen se sin virksomhed af statsfinansielle grunde indskrænket fra 1792. Rollerne i det vestgrønlandske spil syntes omkring 1800 at være byttet om.

Det må til stadighed fastholdes, at spillet udfoldede sig på de vestgrønlandske kyster, og at kapyorkere og østgrønlandere først mødte mission og handel virkelig efter næsten 200 års vestgrønlandske erfaringer. Det vestgrønlandske menneske havde på en ejendommelig måde været en slags medvirkende tilskuer til, hvad der skete i begyndelsen af de 200 år. På grund af kriser midt i 1700-tallet og tilsyneladende dårlige fangstforhold århundredet ud så vestgrønlanderen sig indfiltret i udviklingen; men det er en lige så indfiltret historie, som kun indirekte kan læses ud af kildematerialet.

I sin betrængthed så missionen sig fra 1792 tvunget til at koncentrere sig om det, den måtte anse for det ene fornødne: Grønlandernes saligheds sag. Handelen burde støtte missionen i disse bestræbelser, snarere end at kræve mere og andet af missionen. Denne opfattelse, der kom direkte til udtryk fra missionens side, var ensbetydende med en spaltning af Hans Egedes oprindelige idé og af hans plan, for så vidt som den cementerede modsætningsforholdet mellem de to institutioner. Det beroede vel – foruden på økonomien – også på en filosofisk modsætning mellem kirken på den ene side og 1700-tallets verdslige rationalister på den anden side. Disse sidste satte ind med en livsnær reformpolitik i århundredets slutning, hvori oplysning også af praktisk art indgik.

Det var den økonomiske liberalismes maksimer og fysiokratismens ideer, der gjorde sig gældende og blev anvendt som argumenter over for hele virksomheden i Grønland. Monopolet, som det begyndte med Bergenskompagniet 1721, fortsatte med Jacob Sewerins oktrojer og videreførtes af Det almindelige Handelskompagni og endelig med Den kgl. grønlandske Handel (1774/76), var et barn af merkantilismen. Den økonomiske liberalisme og fysiokratismen var blandt andet en reaktion mod merkantilismen og dermed monopolerne både i produktion og i handel. Reformpolitikken i Danmark 1784–1800 var til en vis grad påvirket af de nye økonomiske ideer, og regeringen vendte sig derfor mod de eksisterende monopoler. Handelsmonopolerne på Island og Finmarken blev ophævet.

Skønt regeringen af principielle grunde helst så en ophævelse også af det grøn-

landske monopol, veg den dog tilbage herfor. Det skyldtes den drejning, som Hans Egedes idé utvivlsomt havde givet handelens virksomhed i Grønland. Monopoler blev i almindelighed tildelt handelsforetagender eller produktionsvirksomheder for at sikre handelen eller produktionen, så den kunne blive rentabel. Monopolet på Grønland viste sig imidlertid at rumme andre funktioner ved siden af.

Allerede efter få års erfaringer i det grønlandske samfund måtte Hans Egede konstatere, at han ikke kunne finde nogen egentlig orden i det forhåndenværende eskimoiske samfund. Der var tilsyneladende ingen vedtægter eller love, end mindre nogen øvrighed. At det sidste ikke var en nødvendighed, kunne man ikke forstå; og at det første var en misforståelse, begyndte man først sent i århundredet at ane.

Hans Egede måtte, i kraft af sin opfattelse både af kirken som organisation, af sin egen persons funktion i kirken og af kirkens tætte tilknytning til statsmagten, kræve statsmagtens støtte til missionen. De „vilde“ på Grønland var den dansk-norske kronens undersætter, i kraft af denne kronens suverænitet over øen; altså måtte statsmagten hævde sine forpligtelser også i Grønland, hvilket ville sige ikke alene at støtte monopolhandelen med privilegier, men også støtte missionen ud over det enkle at yde en vis sum årlig. Staten måtte beskytte missionen ved at skabe lov og orden i landet, indrette en passende øvrighed og beskytte sine undersætter i Grønland i enhver henseende.

Regeringsmagten veg naturligt tilbage for disse opgaver. Dette kommer ganske vist ikke direkte til orde noget sted, men ligger i, at man gang efter gang ignorerede kravet om „indførelse“ af orden, lov og øvrighed, eller lod kommissioner tage problemet op blandt mange andre – og derved udskyde afgørelserne. Dette skyldtes måske den førømtalte utilbøjelighed til et for tæt engagement i de grønlandske affærer. Det er under ingen omstændigheder udtryk for regeringens svaghed, derimod snarere for tvivl om nytten af kravenes opfyldelse. Der udtrykkes enkelte gange en erkendelse af, at det sæt af love, som det dansk-norske samfund havde opbygget, og som man byggede sin samfundserfaring på, ikke direkte kunne overføres til Grønland. I centraladministrationen var man fornuftigvis i stærk tvivl om, hvad man eventuelt skulle eller kunne overføre og hvad ikke. En vis forsigtighed og tilbageholdenhed kendetegner i hvert fald politikken, når det drejer sig om orden og øvrighed. Man dristede sig altså ikke til at ville gennemføre et verdsligt paradoks, således som missionen vovede at virke for et åndeligt.

Kravet om beskyttelse af undersætterne derimod lå inden for det opfyldeliges grænser, selv om regeringerne også på det felt måtte være varsomme med, hvad de foretog sig. Der var til stadighed væsentlige udenrigspolitiske forsigtighedshensyn at tage. Beskyttelseskravet appellerede imidlertid til noget fundamentalt ved den nordiske, specielt den danske kongemagt.

Kongens beskyttelse af individet løber parallelt med kirkens karitative funktion, hjælp til fattige og syge, enker og forældreløse, sikringen af livet her på jorden og fredeliggørelsen. Da handelen i Grønland lige fra begyndelsen var knyttet tæt til missionsideen, kom beskyttelsesfunktionen tidligt ind som faktor i handelen. Handelens virksomhed skulle være til det almene bedste. Der blev derfor tidligt advaret mod at købe grønlænderne læns for produkter, så de manglede til livets opretholdelse. I løbet af århundredet, hvor misfangst syntes at gøre sig stærkere gældende end forhen, blev handelens beskyttelsesfunktion i form af hjælpeforanstaltninger af forskellig karakter i voksende grad en nødvendighed.

1700-tallets Europa oplevede i øvrigt en væsentlig ændring i vurderingen af mennesket som individ, uden hensyn til race eller herkomst. Derigennem voksede også kravet om beskyttelsen af individet og dets rettigheder som menneske. Den verdslige magt måtte i langt højere grad end før tage sig heraf. Dette ligger blandt andet bag bondefrigørelsen og forbudet mod handel med neger-slaver og kendetegner i øvrigt reformpolitikken i Danmark i slutningen af 1700-tallet, den såkaldte oplyste enevældes blomstringstid i Danmark-Norge.

Ved oprettelsen af inspektørembederne 1782 tog regeringen konsekvensen af behovet for kontrol med hvalfangsten og handelen og skabte en øvrighed i Grønland, men netop begrænset til at udøve en del af denne kontrol. Da handelen og hvalfangsten i grønlændernes øjne efterhånden var kommet til at repræsentere den materielle autoritet, måtte inspektørerne blive eksponenterne herfor. På den måde kom inspektørerne i praksis til at repræsentere statsmagten også overfor grønlænderne, skønt det ikke direkte var anført i deres embedsbeføjelser. Inspektørernes rettesnor blev skabt med instruks af 1782. Heri blev der på adskillige punkter givet regler, der tydeligt tog den kongelige beskyttelsesmaksime op. Det er alle reglerne om sikring af grønlænderne i forholdet til handelen, hvalfangsten og de herunder ansatte, beskyttelsesforanstaltninger for den grønlandske kvinde, rettigheder for børnene o. s. v. Ikke mindst lægger denne instruks op til en bevidst uddannelsespolitik.

Dette fører videre til den reformpolitik, som kommissionen af 1788, i forbindelse med forlængelsen af kommissoriet 1798, satte ind på. Man søgte i første omgang en statusopgørelse med henblik på en undersøgelse af spørgsmålet om, „hvorvidt Grønlænderne efterhaanden kunde bringes under de borgerlige Loves velgiørende Tvang, hvilken ved at sikre dem deres Liv – – og ved at udvide og berigtige deres Begreber om Eiendom og Eiendoms Rettigheder eene kan hielpe dem lengere frem paa Culturens Bane“. Foruden en del af de gængse slagord fra århundredets menneskerettighedsdiskussion rummede denne erklæring regeringens knæsættelse af handelens kulturelle forpligtelser i og over for det grønlandske samfund. Dette udviklede sig senere til et krav om en ganske anden skolepolitik end den hidtil af missionen

førte, især med henblik på læreruddannelsen og verdsliggørelse af skolens undervisning, også hvad fagkredsen angik. Men det er en anden og meget omfattende historie. Kvintessensen, de verdslige institutioners vakte kulturelle bevidsthed, skal alene fremhæves her.

Hans Egede havde selv taget de første vaklende skridt på sækulariseringens, verdsliggørelsens, vej ved at fremsætte ønsket om lov og øvrighed som støtte for missionsgerningen. Det, der skete efter 1782 på det verdslige område, var jo kodifikationen af monopolets beskyttelsesfunktioner. Dermed blev missionens dennesidige mål og handelens smeltet sammen. Hans Egedes idé og dertil hørende krav havde faktisk udvidet formålet for den institution, der oprindeligt kun skulle være ideens tjener. Denne „omskabelsesproces“ var en konsekvens af århundredets praksis, det vil sige den ustandseligt ændrede planlægning og yderst tilfældige udførelse af planerne.

Efter 60 års nedrivning og opbygning, hvor alverdens blomstændigheder deltog i udviklingsprocessen, var man ved 1780'erne i Vestgrønland nået frem til en konfrontation af mulighederne for ene at bygge op. At denne opbygning blev gjort umulig ved katastrofen 1807–14 fortonede blot ideen for en tid. Den dukkede op i de efterfølgende kommissioner, 1835, 1855, 1906, 1920, i hovedsagen den samme idé, men i skiftende tiders ordklædning. Ideen lå til grund for praksis i Grønland, med fejl, mangler og udygtighed indtil misligholdelse ved siden af de samme faktoreres diametrale modsætninger. Efter 1920 begyndte man at fornemme, at monopolet, som det på alle felter inden for samfunds- og kulturlivet havde udviklet sig i Grønland, snarere hæmmede end udviklede, og efter 1940 forstod man, at det ikke som troet kunne afvikle sig selv. Men selv bag den voldsomme afvikling af monopolet fra 1950 ligger stadig Hans Egedes mål, således som det blev differentieret og uddybet i løbet af 1700-tallet.